

Волкова Н.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ СПРАВИ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДИТИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена комплексному дослідженню встановленню кола учасників справи про усиновлення дитини у цивільному судочинстві. Здійснено огляд законодавства та доктринальних підходів щодо складу учасників справи про усиновлення дитини та визначення їх правового статусу у цій справі. Справи про усиновлення дитини підлягають розгляду тільки у цивільному судочинстві у порядку окремого провадження, де учасниками справи відповідно до норм цивільного процесуального законодавства є заявник та заінтересовані особи. Правовий статус заявника у справах про усиновлення дитини мають усиновлювачі, тобто особи, які бажають усиновити дитини та відповідають вимогам, визначеними законодавством України. Правовий статус заінтересованої особи справі про усиновлення дитини у передбачених сімейним законодавством випадках можуть мати особи, які повинні надати згоду на усиновлення, зокрема: батьки дитини; другий з подружжя, якщо усиновлення дитини здійснюється одним із подружжя; опікун, піклувальник дитини або її батьки; заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, якщо дитина не має батьків і перебуває у цих закладах (ст. ст. 217, 220-222 СК України). Встановлено, що дитина, яку усиновляють приймає участь при розгляді справи про її усиновлення як заінтересована особою. Здійснивши аналіз цивільного процесуального законодавства встановлено, що орган опіки та піклування є обов'язковим учасником справи про усиновлення дитини для надання висновку по справі. Додатково аргументовано про доцільність внесення змін до ст. 19 СК України про обов'язкову участь органу опіки та піклування у справах про усиновлення дитини для надання висновку.

Виявлена помилкова судово практика про залучення органу ДРАЦС до участі у справі про усиновлення дитини як заінтересованих осіб. Аргументовано, що цей орган не має жодного правового інтересу у справах про усиновлення дитини та залучення його до суду не має жодних підстав. У випадках, якщо суд ухвалить рішення про усиновлення дитини та після набрання законної сили таке рішення підлягає реєстрації органами ДРАЦС відповідно до їх посадових повноважень.

Ключові слова: усиновлення дитини, учасники справи про усиновлення дитини, заявник, заінтересовані особи, цивільне судочинство, окреме провадження.

Постановка проблеми. На сьогодні інститут усиновлення дитини є одним із найкращих засобів забезпечення захисту сімейних прав та інтересів дитини, яка втратила батьків або з інших причин позбавлена батьківського піклування, що здійснюється виключно у цивільному судочинстві у порядку окремого провадження. Відповідно до ст. 207 СК України «усиновлення визначається як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, здійснене на підставі рішення суду» [1]. Закон України «Про охорону дитинства» зазначає, що «усиновлення (удочеріння) дитини визначається як оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки» (ч. 1 ст. 24) [2]. Таке законодавче визначення суперечить нормам сімейного законодавства, оскільки відповідно до

ст. 208 СК України усиновити можна не тільки неповнолітню дитину, а також й повнолітніх осіб при певних умовах, передбачених законом. Майже аналогічне визначення усиновлення надається у ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», в якій усиновлення визначається як «прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду» [3]. На суперечність вищезазначених норм вказує Л. М. Токарчук та зауважує, що «... усиновлення може здійснюватися вітчимою (мачухою) дитини, яка проживає в сім'ї з одним із батьків та з їхнім подружжям, які фактично є вітчимою або мачухою. І права таких дітей так само мають захищатися, як і права дітей, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування. Це не враховано у законодавчих визначеннях усиновлення» [4, с. 201]. І насправді, «відповідно до норм сімейного законодавства усиновити можуть не тільки дитину, яка має статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування»[5].

В юридичній літературі науковцями також звертається увага на проблемні питання щодо визначення кола учасників справи про усиновлення дитини, а саме вказується на те, що «одним із проблемних аспектів розгляду цивільних справ щодо усиновлення є неповне або неправильне визначення кола осіб, які беруть участь у справах цієї категорії» [6, с. 37]. Все це призводить до необхідності аналізу доктринальних положень та чинного законодавства в площині визначення правового статусу учасників справи про усиновлення дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти щодо визначення кола учасників справ про усиновлення дитини досліджували наступні науковці О. С. Бурлака, В.В. Коморов, З. В. Ромовська, Л. М. Токарчук та інші, які зробили значний внесок у дослідження цього питання.

Метою статті є вирішення проблем щодо визначення правового статусу учасників справи в цивільних справах щодо усиновлення дитини.

Виклад основного матеріалу. Щодо встановлення кола учасників справи про усиновлення дитини, необхідно враховувати той факт, що ці справи підлягають розгляду у порядку окремого провадження відповідно до якого учасниками справи є заявник (заявники), заінтересовані особи (ч. 3 ст. 42 ЦПК України). Таке ж положення міститься й у ч. 4 ст. 294 ЦПК України, у якій зазначено, що справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

Правовий статус заявника у справах про усиновлення мають усиновлювачі, тобто особи, які бажають усиновити дитини та відповідають вимогам, визначеними законодавством України. Відповідно до ст. 211 СК України усиновлювачем дитини може бути «...дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини; особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років; подружжя, а також особи, зазначені у ч. ч. 4, 5, 6 ст. 211 СК України». Отже, у ч. ч. 4–6 ст. 211 СК України містяться додаткові вимоги щодо осіб усиновлювачів, якщо такими є особи, які не перебувають у шлюбі між собою.

В такому разі ці особи можуть усиновити дитину, якщо вони проживають однією сім'єю.

Також постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 10 липня 2019 року № 603 встановлюється ще одна додаткова вимога до осіб, які мають намір усиновити дитину, а саме: «громадяни України, які бажають усиновити дитину, проходять курс підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за програмою, затвердженою Мінсоцполітики, крім випадків, коли заявники є родичами дитини, її опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями» [7]. Однак відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 року № 447 «Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» «під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану проходження особами, які перебувають у сімейних, родинних відносинах, (у тому числі хрещеними батьками) в сім'ї яких влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, під опіку, піклування, курсу навчання з виховання таких дітей у центрі соціальних служб не вимагається» [8].

Ще однією вимогою до особи, яка бажає усиновити дитину, є її стан здоров'я, що має підтверджуватись медичним висновком. З цього приводу О. С. Бурлака зазначає, що «на практиці трапляються випадки, коли суди під час розгляду справ про усиновлення приймали заяви та документи про стан здоров'я, які не відповідають вимогам п. 22 Порядку, що передбачає подання не будь-якого документа про стан здоров'я особи заявника, а саме медичного висновку, складеного за формою згідно з Додатком 3 названого Порядку. Також у процесі підтвердження стану здоров'я дитини суди приймали до розгляду заяви про усиновлення, до яких додані не медичні висновки про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за формою згідно з Додатком 2 Порядку, а довідки про диспансерний огляд» [9, с. 27]. Статтею 212 СК України передбачений також перелік випадків, коли особа не може бути усиновлювачем, а у ст. 213 СК України закріплений перелік осіб, які мають переважне право на усиновлення дитини перед іншими.

Також у справах про усиновлення можливо пред'явлення спільної вимоги про усиновлення дитини подружжям. До того ж, норми сімейного

законодавства України встановлюють переважне право на усиновлення саме подружжям, згідно зі ст. 213 СК України. Подана заява подружжя повинна бути підписана ними обома, та при розгляді справи про усиновлення є обов'язковою їх особиста участь.

Необхідно зауважити, що відповідно до ст. 223 СК України у справах про усиновлення дитини не допускається звернення з заявою через представника. Отже, провадження у цій категорії справ може бути відкрито тільки за заявою особи, яка є кандидатом на усиновлення дитини.

Визначаючи заінтересованих осіб у справах про усиновлення дитини, можна зазначити, що статус заінтересованої особи у цій справі у передбачених сімейним законодавством випадках можуть мати особи, які повинні надати згоду на усиновлення. Наприклад, до таких осіб законодавець відносить: батьків дитини; другого з подружжя, якщо усиновлення дитини здійснюється одним із подружжя; опікуна, піклувальника дитини або її батьків; заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, якщо дитина не має батьків і перебуває у цих закладах (ст. ст. 217, 220-222 СК України).

Відповідно до ст. 218 СК України «...згоду на усиновлення повинна надати сама дитина, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити». Отже, суд залучає дитину для участі у справі для надання згоди на її усиновлення. Така згода надається у формі, що відповідає її вікові та стану здоров'я, якщо дитина не усвідомлює факту усиновлення, то її згода не потрібна. Сімейне законодавство також передбачає, що згода дитини на усиновлення не потрібна у випадках, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками (ч. 4 ст. 218 СК України). Аналізуючи вище наведені норми, звертає на себе увагу, те що законодавством України не встановлюється чіткий вік дитини, з якого вона може надати згоду на її усиновлення. Натомість у деяких зарубіжних країнах передбачений такий вік, наприклад, у Німеччині «для здійснення факту усиновлення в німецькому законодавстві має бути згода дитини. Зокрема, для того, аби висловити свою волю, дитина має досягти 14 років. До досягнення такого віку за дитину згоду на усиновлення надає законний представник» [10, с. 76].

Участь дитини у судовому засіданні зумовлена не тільки згодою її на усиновлення, але й тим, що необхідна згода дитини також на зміну імені, якщо така дитина звикла до цього ім'я та розуміє факт усиновлення. Таке положення передбачено ч. 1 ст. 231 СК України, відповідно до якої

«за заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини. Для такої зміни потрібна згода дитини. Така згода не вимагається, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені». Щодо визначення віку дитини, з якого вона може надати згоду на зміну свого імені, то законодавець також його не встановлює. З цього приводу З. В. Ромовська зазначає «...про семирічний вік, який вибраний не випадково. Дитина готується до школи або вже навіть навчається, саме під цим іменем відома у своєму середовищі, тому сама має брати участь у вирішенні питання про його заміну» [11, с. 295]. Однак, розглядаючи питання про вік дитини, з якої вона може надати свою згоду, необхідно зазначити, що «...це питання є дуже суперечливим, оскільки кожна дитина відповідно до її фізичного або психічного розвитку у різному віці може усвідомлювати певний факт. Так, наприклад, одна дитина може усвідомлювати певні обставини у п'ятирічному віці, а інша - тільки з настанням десяти років тощо. Отже, на нашу думку, поняття віку в означеній ситуації є оціночним поняттям й встановити певний конкретний вік дитини, з якого вона може усвідомлювати певні факти та висловити свою думку, неможливо, адже це не буде відповідати дійсності та інтересам самої дитини. Тому варто підтримати законодавчі приписи відповідно того, що згоду на усиновлення та на зміну імені при усиновленні може надати дитина, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити» [5].

Розглядаючи правовий статус дитини у справах про усиновлення, необхідно зазначити, що з аналізу норм цивільного процесуального законодавства вбачається, що дитини приймає участь у справах про її усиновлення та входить до складу учасників справи, однак законодавець не визначає її правовий статус у цій справі. На це також звертає увагу І. Ю. Татулич та зазначає, що «...законодавець, попри те, що дитина є суб'єктом цивільних процесуальних відносин та бере участь під час розгляду справи, дає свою згоду на усиновлення, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, на жаль, не визначає її процесуальний статус у процесі» [12, с. 366]. Щодо цього питання, то в юридичній літературі висловлена правова позиція, що дитина займає правовий статус заінтересованої особи у справах про усиновлення, аргументуючи це тим «...оскільки взаємовідносини дитини із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню, а також можуть вплинути на її права та обов'язки. Рішення у справі зумовлює зміну правового статусу усинов-

леної дитини та усиновителя, виникнення у них взаємних прав та обов'язків» [13, с. 159]. Вважаємо за необхідне підтримати таку позицію науковців.

Не менш важливе місце серед учасників справи про усиновлення дитини займає орган опіки та піклування. Так, відповідно до ч. 4 ст. 42 ЦПК України учасниками справи окремого провадження є органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Крім того відповідно до ч. 6 ст. 56 ЦПК України такий орган має право приймати участь у справі у формі надання висновку на виконання своїх повноважень. Орган опіки та піклування відповідно до ч. 2 ст. 312 ЦПК України є обов'язковим учасником справи про усиновлення дитини для надання висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. Однак, звертаємо увагу, що з аналізу положень ч. 4 ст. 19 СК України не передбачено обов'язкова участь цих органів для надання висновків у справах про усиновлення. Встановлюється тільки обов'язок участі органів опіки та піклування у справах щодо скасування усиновлення та визнання його недійсним. Необхідно також звернути увагу на законодавчі приписи, а саме у ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» зазначено, що «безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей. Служба у справах дітей оформляє документи на усиновлення і застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначених законом» [3]. Крім того, відповідно до цивільного процесуального законодавства до такого висновку органу опіки та піклування повинні надати до суду наступні документи: «акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання; свідоцтво про народження дитини; медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток; у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення» (ч. 3 ст. 312 ЦПК України) [14].

У доктринальних положеннях права також більшість науковців дотримується позиції про обов'язкову участь органів опіки та піклування у справах про усиновлення дитини для надання висновку. Так, наприклад, В. М. Барсукова вказує на «обов'язок органів опіки та піклування надати

висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини» [15, с. 33]. Бурлака О. С. зазначає, «що розгляд справи про усиновлення дитини не може здійснюватися без участі органу опіки та піклування, а також надання останнім висновку про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини» [9, с. 27].

Отже, для усунення протиріч між нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства вважаємо за необхідне доповнити ч. 4 ст. 19 СК України та передбачити участь органів опіки та піклування у справах про усиновлення обов'язковою.

На підставі вищенаведеного вважаємо за доцільне частину четверту ст. 19 СК України доповнити абзацом другим такого змісту:

«При розгляді судом справ про усиновлення обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою».

З аналізу доктринальних положень права та судової практики, встановлено, що до заінтересованих осіб у справах про усиновлення також відносять органи ДРАЦС. З таким положенням не можна погодитись з огляду на те, що цей орган не має жодного правового інтересу в даній справі та залучення такого органу до суду не має жодних підстав. У випадках, якщо суд ухвалить рішення про усиновлення дитини, після набрання законної сили таке рішення підлягає реєстрації органами ДРАЦС відповідно до їх посадових повноважень.

Висновки. Підсумовуючи вище наведене, необхідно зазначити, що правильне визначення учасників будь-якої справи є гарантією ефективного захисту прав та інтересів особи у цивільному судочинстві. Правовий статус заявника у справах про усиновлення мають усиновлювачі. Встановлено, що правовий статус заінтересованої особи у цій справі у передбачених сімейним законодавством випадках можуть мати особи, які повинні надати згоду на усиновлення, а саме: батьки дитини; другий з подружжя, якщо усиновлення дитини здійснюється одним із подружжя; опікун, піклувальник дитини або її батьки; заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, якщо дитина не має батьків і перебуває у цих закладах (ст. ст. 217, 220–222 СК України), а також сама дитина, якщо вона за своїм віком та станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення. Самостійним та обов'язковим учасником справи про усиновлення дитини є орган опіки та піклування, який приймає участь у справі для надання висновку на виконання своїх повноважень відповідно до ч. 6 ст. 56 та ч. 2 ст. 312 ЦПК України.

Список літератури:

1. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
3. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2342-15>
4. Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2021. 511 с.
5. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03 / Волкова, Наталія Василівна. Одеса, 2022. 444 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23333>
6. Барсукова В. М., Гриненко А. Д. Справи про усиновлення дітей – нова категорія справ, що розглядаються судами. *Вісник Верховного Суду України*. 1997. № 2. С. 36–38.
7. Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 603. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2019-%D0%BF#Text>
8. Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 603. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2019-%D0%BF#Text>
9. Бурлака О. С. Деякі проблемні аспекти розгляду цивільних справ щодо усиновлення. *Приватне та публічне право*. 2020. № 4. С. 26–30.
10. Калаянов Д. П., Іванова М. М. Правове регулювання усиновлення за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 70–77.
11. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : ВД «Ін Юре», 2003. 532 с.
12. Татулич І. Ю. Правове регулювання процедури усиновлення в Україні // *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift : Collective monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. 488 р.
13. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження : монографія / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.
14. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>
15. Барсукова В. М. Розгляд судами справ про усиновлення (удочеріння) дітей. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 5. С. 32–35.

Volkova N.V. LEGAL STATUS OF THE PARTICIPANTS IN THE CASE OF ADOPTION OF A CHILD IN CIVIL JUDICIARY

The article is devoted to a comprehensive study of establishing the circle of participants in the case of child adoption in civil proceedings. A review of the legislation and doctrinal approaches regarding the composition of the participants in the child adoption case and determination of their legal status in this case was carried out. Cases of adoption of a child are subject to consideration only in civil proceedings in the order of a separate proceeding, where the participants in the case, in accordance with the norms of civil procedural legislation, are the applicant and interested persons. The legal status of the applicant in child adoption cases is held by adopters, that is, persons who wish to adopt a child and meet the requirements defined by the legislation of Ukraine. The legal status of an interested person in the case of adoption of a child in the cases provided for by family law can be held by persons who must give consent to the adoption, in particular: the child's parents; the second spouse, if the child is adopted by one of the spouses; guardian, custodian of the child or his parents; a health care institution or an educational institution, if the child does not have parents and is in these institutions (Articles 217, 220-222 of the Family Code of Ukraine). It is established that a child who is adopted takes part in the consideration of the case of his adoption as an interested person. After analyzing the civil procedural legislation, it was established that the guardianship authority is a mandatory participant in the child adoption case to provide an opinion on the case. Additionally, it is argued about the expediency of making changes to Art. 19 of the Code of Ukraine on the mandatory participation of the body of guardianship and guardianship in cases of adoption of a child to provide an opinion.

Erroneous judicial practice on the involvement of the DRATSS body in the case of adoption of a child as an interested party has been revealed. It is argued that this body does not have any legal interest in child adoption

cases and there is no reason to bring it to court. In cases where the court decides on the adoption of a child and after entering into legal force, such a decision is subject to registration by the bodies of the DRACS in accordance with their official powers.

Key words: *adoption of a child, participants in a child adoption case, applicant, interested persons, civil proceedings, separate proceedings.*